

skim stavom srpeke austrofile. U ovo vrijeme i Srbija, na čijem je čelu knez Mihajlo, sklona je Mađarima. No što se tiče Vojvodine, mađarski vođe, kao prije Kosuth, odbijaju zahtjev za posebnim srpskim teritorijem, premda inače obećaju Srbima realne povlastice (str. 31): uređenje južnougarskih županija po principu nacionalne većine. Specijalni Mihajlovi izaslanici (Ristić i Garašanin) bez uspjeha pregovaraju za stvar Vojvodine. Dotle se Miletić, proglašujući svojim principima poštivanje ustava i prava narodnosti, u stvari samo nada, »da ustavna Ugarska pruža dovoljno garancija za unapređenje slobodnog razvoja srpskog naroda« (str. 31). Srpsko pitanje ostaje neriješeno, prepušteno odlukama, koje će biti donijete izvan Vojvodine i bez nje.

Pruska pobjeda nad Austrijom 1866. zahtijevala je novu potporu staroj državi. To postadoše Mađari nagodbom od 1867; njima je, pored Nijemaca, dana u državi politička vlast, i time su oni od srpskih prijatelja postali njihovi gospodari, kako kaže Hadrovics. Nije zato čudo, što je srpsko-rumunjski (branio ga je i Miletić) nacrt zakona o narodnostima, čija je osnova bio zahtjev o ravnopravnosti naroda, odbijen na mađarskom saboru; taj je potvrdio 44. član zakona od 1868, koji na mađarskom teritoriju poznaje samo mađarsku naciju.

Miletićeva konsekvenca iz spoznaje, da je politika nade u mađarsku ustavnost besplodna, bio je velikobečkerečki program od 1869. Zahtijevajući konsekventnu ustavnost u Mađarskoj, Miletić prelazi u opoziciju. Vanjsko-politički program govori o sjedinjenju južnih Slavena i o potrebi suzbijanja austrijskih težnji za ekspanzijom prema Bosni i Hercegovini, i preporuča suradnju sa svim potlačenim ugarskim narodnostima. Program otvoreno kritikuje postojeće stanje i jednako otvoreno pokazuje izlaz iz njega — put ujedinjenja južnih Slavena, pa je time taj program baštinik sviju osnova, kojima je krajnji cilj uklanjanje stare Austrije i njenog sistema. Taj je program suvisli član u reagiranju austrijskih naroda na odnose, koji su se preživjeli, a koji su 1848. zadobili prvi jak udarac — veza, koja je izmakla Hadrovicsevom sudu, ali time nije ništa izgubila od svoje očitosti.

Ljerka Kuntić

NOVI PRILOZI PERIODIZACIJI RUSKE POVIJESTI

Prvi je zadatak kod pisanja povijesti svakog društva, da se naučno ispravno riješi pitanje periodizacije. A *periodizacijom* smatra se određivanje vremenskih (kronoloških) granica pojedinih društveno-ekonomskih formacija, t. j. njihova postojanja, razvitka i propadanja. Ona omogućuje, da se ustanove osnovne etape historijskog procesa, koje nam pokazuju, kako se u ogromnoj masi historijskih pojava može naći njihova unutarnja *zakonomjernost*. Na taj način kronološke oznake periode postaju u neku ruku *vanjski pokazatelji* djelovanja društvenih zakona. A budući da je historija svakoga društva (u klasno antagonističkim formacijama) historija klasnih borba, to nam sam intenzitet klasnih borba najbolje otkriva, kada nastaju nove društveno-ekonomske formacije, odnosno kada se društvo kvalitativno mijenja. Drugim riječima, vanjski znak, da je periodizacija povijesti nekog klasnog društva

provedena naučno točno, biti će fakat da se granica pojedinih historijskih perioda poklapaju s procesima pojačavanja i intenziviranja klasne borbe. Taj »vanjski« pokazatelj biti će siguran znak da su nastupile kvalitativne promjene u društvenim odnosima. Prelomni procesi u proizvodnim odnosima moraju se »u konačnoj liniji« poklapati s periodama historije. Zato se periodizacija povijesti svakog društva mora razvijati iz *nutarnjih* uzroka razvitka toga društva.

Već to samo određivanje pojma periodizacije pokazuje, kako je taj prvi posao u naučnom izučavanju povijesti veoma težak. No on je i tako važan, da bez njega povijest ostaje nesređen aglomerat događaja, kojem se ne može sagledati unutrašnja zakonitost. Pred tim se problemom nalazi upravo danas i naučno izučavanje naše povijesti, a u tom pogledu ekonomskoj povijesti pripada najodgovorniji zadatak, jer baš ona treba da odredi ekonomsku bazu, koja ujedno determinira »u konačnoj liniji« vremenske granice pojedinih društveno-ekonomskih formacija (t. j. »načina proizvodnje«).

Pitanje periodizacije povijesti u posljednje je vrijeme predmet naročito velike pažnje sovjetskih historičara, osobito ekonomskih. I njih još uvijek muči pitanje periodizacije ruske povijesti, i čini se, da taj problem nije još ni izdaleka riješen tako da bi zadovoljio potrebe nauke. U broju »Voprosy istorii« 11. iz g. 1949. ima velik uvodnik redakcije, koji raspravlja o pitanju periodizacije uopće, a osim toga nalaze se u njemu dvije duže rasprave o periodizaciji ruskog feudalizma od profesora *K. Bazileviča* (»Opyt periodizacii istorii SSSR feodalnogo perioda«) i druga o periodizaciji ruskog kapitalizma od akademika *N. Družinina*. (»O periodizaciji istorii kapitalističkih otnošenij v Rossii). Nas ova problematika ne zanima toliko sa stanovišta same periodizacije ruske povijesti, koliko s gledišta metode, koju sovjetski autori upotrebljavaju u svome radu na tom pitanju.

I. PERIODIZACIJA FEUDALIZMA

Kao osnovu svoje periodizacije feudalizma u Rusiji prof. Bazilevič uzima proizvodne odnose između zemljovlasnika i neposrednih proizvađača, nad kojima prvi vrše vanekonomsku prisilu i uzimaju im višak produkta. Prema *formi* tog oduzimanja: da li se radi o radnoj, naturalnoj ili novčanoj feudalnoj renti, Bazilevič provodi periodizaciju feudalizma. Pri tome je značajno za ruski feudalizam da ga on dijeli na dvije glavne epohe, na doba radne i naturalne rente, i na doba novčane rente. Takva podjela očito mora da proizlazi iz činjenice, da se ruska povijest ne odvija na klasičnom tlu, gdje je postojalo robovlasničko društvo, koje u svojoj dekompoziciji pokazuje dug period pretvaranja ropstva u podavanje radne rente. Zato jamačno Bazilevič govori zajedno o radnoj i naturalnoj renti.

Početak feudalizma u Rusiji Bazilevič stavlja općenito pod konac XI. ili početak XII. stoljeća. Pri tom pravilno ističe veliku neravnomjernost u razvoju feudalnih odnosa. Oni negdje (Kiev) pobje-uju rano, već u XI. stoljeću, a negdje tek sredinom XII. stoljeća. U to vrijeme feudalizam prevladava kao društveno-ekonomska formacija i traje kao vladajuća formacija sedam vjekova, do polovice XIX. stoljeća (1861).

No vrijeme, kada feudalizam prevladava, ne smije se uzeti kao početak nastajanja feudalnih odnosa. Oni nastaju već davno u X. ili IX. st., pa čak i prije. Feudalizam se rađa u njedrima patrijarhalnog društvenog ustrojstva. On postaje u svojim

elementarnim i embrionalnim formama zajedno s dekompozicijom obščine i patrijarhalnog ropstva. Bazilevič — s pravom (po našem mišljenju) — odbacuje pojam dofeudalne države, koji nema smisla, jer je sam u sebi protivurječan. Borbu rodovsko-plemenskog i robovskog načina proizvodnje s feudalnim načinom proizvodnje ne treba promatrati kao borbu između navedenih odvojenih *tipova* gospodarstva. Ona se vodi i kao borba njihovih *elemenata* unutar pojedinih gospodarskih jedinica, u kojima postoje beskonačne varijacije i gradacije.

Kao pojave, karakteristične za pobjedu feudalizma u Rusiji, Bazilevič uzima razvoj velikih feudalnih posjeda, zakonom (državom) ustanovljeno gospodstvo feudalnih odnosa (vazaliteta, kmetstva i dr.), zaoštrenje klasne borbe, saziv kneževskih sabora, političku individualizaciju zemlje, koja kulminira u feudalnoj rascjepkanosti, itd. Ta je feudalna rascjepkanost osnovana na naturalnoj ekonomiji, te je lice i naličje jedne te iste pojave. Bazilevič smatra, da se od konca XI. stolj. odnosno od početka XII. stolj. u Rusiji kao cjelini može govoriti da je feudalizam (po spomenutim karakteristikama) prevladao.

Njegova prva epoha razvoja (naturalnog gospodarstva) traje do kraja XV. stoljeća. U toj epohi Bazilevič razlikuje opet tri manje periode. Pri tome je karakteristično, da on ne prihvaća diobu ruske povijesti na domongolsku i mongolsku periodu. Iako dominacija Tatara ima veoma veliko značenje za rusku povijest, ipak ona ne znači tako bitne promjene u društveno-ekonomskim kao ni u političkim odnosima, da bi opravdale takvu podjelu, niti za sjevernu, niti za istočnu Rusiju. U trećoj periodu te prve epohe feudalizma, koja predstavlja najveći stepen razdrobljenosti, javljaju se nove pojave. Jačaju unutrašnje trgovačke veze, pojavljuje se u većem opsegu obrt. Kovanje novca odražava proces stvaranja tržišta. Na političkom polju to je doba borbe za oslobođenje od Tatara i uz to borbe za ujedinjenje Rusije.

Druga epoha feudalizma u Rusiji je doba novčane rente. Robno-novčani odnosi i formiranje barščine idu uporedo sa stvaranjem centralne države. Barščina je potrebna ne samo za prehranu družine, nego i zbog proizvodnje za tržište. Feudalno se gospodarstvo u XV. st. polako prilagođuje tržištu. Stari aparat feudalne gospode nije više dovoljan da zadrži kmetove na gospodskoj zemlji uz pojačanu eksploataciju. On treba pomoć klasnog aparata države. Stvara se kreposno pravo, najteža forma eksploatacije kmetova. Nju je stvorila novčana renta, a ovu rentu unutrašnje tržište. I ta se epoha dijeli na dvije periode: doba centralizirane monarhije i doba apsolutne monarhije. Osnovni su znaci nove epohe: stvaranje centralnih organa, koji djeluju na teritoriju čitave ruske države, opće zakonodavstvo namjesto lokalnog, zamjena vazaliteta odnosom podanstva, likvidacija privatnih imunitetnih prava, jedinstvena organizacija vojne sile, podvrgnute neposredno centralnoj vlasti kao instrumenat njezine klasne nutarnje i vanjske politike.

U prvoj svojoj periodu od konca XV. do XVII. st. ruska centralizirana monarhija pokazuje još mnogo ostataka imunitetnih prava i feudalnih institucija. Klasnu bazu feudalizma ne čine više boljari nego mnogobrojni mali posjednici (pomješćici), koji nisu vazali nego podanici cara — samodršca. U to vrijeme, Rusija dobiva i značaj mnogonacionalne države (XVI. stoljeća). Proces obrane države traži brže okupljanje snaga u centraliziranoj državi, negoli proces okupljanja ljudi u nacije. Taj razdjel povijesti pokazuje uz to intenzifikaciju klasnih borba u obliku seljačkih buna XVII. st. (St. Razin i dr.).

Za novu periodu apsolutne države (početak XVII. do polovice XIX. st.) koja počinje s Petrom I. osnovno je protivurjeđe između feudalno kmetskog ustrojstva društva i razvoja robno-novčanih odnosa. Stvara se sverusko tržište na bazi društvene podjele rada i porasta robne proizvodnje. Ona se specijalizira ne samo po gradovima nego i po geografskim rajonima. Razvija se krupna manufaktura za snabdijevanje vojske i mornarice, a manufaktura raste i iz ekonomskog razvoja zemlje. Tom razvoju silno smeta feudalno uređenje. U polovici XVIII. st. povezuju se kapitalistički elementi u kapitalistički »uklad«, i tako započinje pojačan proces raspadanja feudalnog poretka. Njegov su znak seljačke bune (Pugačev i dr.). To je doba jačanja samodržavlja i prosvijećenog apsolutizma, koji alternira s pojačanjem pritiska policajno-birokratskog aparata države cara samodrška. Konac te periode, koja označava i konac feudalizma, obilježen je prvom revolucionarnom situacijom, u kojoj dolazi do oslobođenja kmetova.

U periodizaciji ruskog feudalizma prof. Bazileviča nalazimo nekoliko vrlo stimulativnih misli. Prije svega, njegovo odbacivanje pojma dofeudalnih društava, kao neodređene kategorije, u osnovi smatramo točnim. No istovremeno se dobiva utisak, da u raspravi nije uspjelo jasno postaviti periodizaciju postanka feudalizma. To je doduše jedan od najtežih problema povijesti (kao što je uopće razdoblje prvobitne zajednice najsloženiji problem društvenih nauka), o kojem se u stvari najmanje zna. Bazilevič je također pravilno istakao neravnomjernost razvoja feudalnih odnosa u raznim krajevima Rusije. Za našu povijest vrijedit će to također u velikoj mjeri. Feudalni su odnosi sigurno neusporedivo brže i jasnije nastajali u primorskim krajevima, nego u gorovitoj stočarskoj unutrašnjosti Hrvatske. No ipak imamo utisak, da Bazilevič u pogledu raspadanja rodovsko-plemenskog društva i istovremenog nastajanja feudalnih odnosa nije postigao onu jasnoću kao za određivanje drugih kronoloških granica.

Drugi niz misli vezan je o problem mongolske dominacije. Prof. Bazilevič odbija — mislimo također s pravom — da se ruska povijest dijeli prema razdoblju mongolske periode kao glavnoj prekretnici u ruskoj povijesti. I kod nas se propast »narodnih« država zbog invazije Mađara ili Turaka također uzima kao prelomni događaj u hrvatskoj i srpskoj povijesti, ma da je očito, da se tu ne radi o promjeni društveno-ekonomske formacije, nego da ti događaji znače tek u izvjesnom smislu pojačavanje odnosno mijenjanje feudalnih odnosa, t. j. zbivaju se *unutar* feudalne formacije. Prema tome ne mogu to biti glavne prelomne pojave u periodizaciji, nego tek granice manjih perioda unutar našeg feudalizma.

Treći niz misli izaziva podjela druge epohe feudalizma na periodu centralizirane monarhije i apsolutne monarhije. Imamo utisak, da njihova klasna podloga nije dovoljno razjašnjena. Očito je jedna od krupnih razloga tome relativno mala uloga, koju je buržoazija imala u ruskoj povijest toga vremena. Dok se dakle za zapadnoevropske i srednjoevropske zemlje mora uzeti apsolutna monarhija kao jezičac na vagi klasnih sukoba između feudalne vladajuće klase i buržoazije u sponu, u Rusiji apsolutna monarhija znači učvršćenje samodržavlja, kao osobitog oblika posljednje faze feudalizma u dekompoziciji. Jaki ostaci feudalnih odnosa i nakon prestanka ove formacije kao vladajuće u Rusiji karakteristični su u velikoj mjeri za rusko društvo i u formaciji kapitalizma, kako ćemo kasnije vidjeti.

No feudalna formacija, kako se historijski konkretno pojavljuje u raznim društvima, ima veoma mnogo specifičnosti. Ona je daleko više opterećena ostacima

prošlosti nego doba kapitalizma. Razvoj je proizvodnih snaga slabiji i zato daleko više podložan stihiji, a manje podvrgnut ljudskoj volji. Zato su analogije u feudalizmu još opasnije negoli u kapitalizmu, a zakonomjernosti u toj formaciji društvenog razvoja manje jasne i slabije izražene. Zapravo nema još uopće izrađene političke ekonomije feudalizma, pa prema tome i zakone njegova razvoja poznajemo manje negoli zakone kapitalizma. Zbog toga je postavljanje periodizacije kapitalizma u stvari lakši zadatak pa ne začuđuje, što se čini da je akad. Družinin bolje i s više sistema uspio da riješi zadatak periodizacije kapitalizma u Rusiji, negoli je to slučaj s feudalizmom.

II. PERIODIZACIJA KAPITALIZMA

Družinin postupa pravilno, kada najprije određuje prelomne točke postanka i prestanka kapitalističke društvene formacije. Za početak uzima godinu 1861. godinu oslobođenja kmetova, a kao završnu točku 1917., godinu Oktobarske revolucije. Ali postavlja jući 1861. kao godinu kad je prevladao kapitalizam u Rusiji, *Družinin* ističe, pozivajući se na klasike marksizma-lenjinizma, da se je kapitalistička formacija razvila iz ekonomske strukture feudalizma i u njezinu okviru. Tu epohu razvoja kapitalističkih odnosa u okviru feudalnog društva dijeli on na dvije periode. Prvu čini početak (»zarodenje«) kapitalističkih odnosa, kad se unutar feudalnog društva pojavljuju sporadički pojave novih društvenih odnosa. Drugu periodu sačinjava razdoblje (1760—1861), kad se (još uvijek u okviru feudalnog društva) nakupilo toliko kapitalističkih odnosa, da oni sačinjavaju već složenu i povezanu ukupnost (sistem) kapitalističkih proizvodnih odnosa (*Družinin* je označuje ruskom rječju »uklad«, kojoj je teško naći odgovarajući termin u hrvatskom jeziku). Taj sistem kapitalističkih odnosa već probija, ruši i razbija sistem feudalnih odnosa. Najzad u trećoj epohi (1861—1917) pobjeđuje kapitalistička formacija, koja opet sama u sebi nosi klice svoje vlastite propasti.

Marx stavlja za zapadnu i južnu Evropu sporadično pojavljivanje kapitalističkih elemenata u XIV. i XV. stoljeće, a drugu epohu kapitalističkog razvoja (doba manufakture i merkantilizma) u XVI. stoljeće. Rusija je u tom pogledu znatno zaostala. *Družinin* uzima, da prva epoha traje u Rusiji od XVII. do polovice XVIII. stoljeća (1760).

Druga epoha, doba sazrijevanja kapitalističkih odnosa, po *Družininu* traje od 1760—1861. Tu epohu *Družinin* dijeli opet na tri periode, i to: prvu (1760—89), koju karakterizira porast seljačkih pokreta i prosvijećeni apsolutizam, drugu (1790—25), koja kulminira u pobuni dekabrista, i treću (1826—61), u kojoj se pojavljuju industrijska revolucija (1830.) i prva revolucionarna situacija (1859—61). To je doba krize i propasti feudalnog poretka, koju ideološki označuju najprije plemići revolucionari, a kasnije liberali i revolucionarni demokrati (utopistički socijalisti: Černjšeovski, Hecsen, itd.).

Formacija »pobjedničkog« kapitalizma također se dijeli u tri periode. Prva je perioda pobjede i učvršćenja kapitalizma, uz mnoge ostatke feudalizma (1861—82). Zbog toga dvostruki pritisak na seljake, feudalizma, koji još nije uginuo, i kapitalizma, koji se rađa. Formira se radnička klasa. Istovremeno nastaju pokreti seljaka za zemlju, radnički štrajkovi i narodnjačka propaganda i terorizam, no nema spa-

janja stihijskih i svijesnih elemenata revolucionarne borbe. Ova druga perioda obuhvaća revolucionarnu situaciju 1879—81, koju carizam prevladava i privremeno se spasava.

Treća perioda (1883—1900) je doba zreloga »domonopolnoga« kapitalizma. Revolucionarno gibanje predvodi proletarijat pod vodstvom marksista. Fabrika pobjeđuje naposljetku manufakturu. Industrija je jače koncentrirana u Rusiji nego u Njemačkoj. U agraru zadržavaju se i moderniziraju plemićke latifundije, a seljačke se »obšćine« raspadaju. Buržoazija se ekonomski učvršćuje i bori za vlast, a car čini ustupke kapitalizmu. U ideološkoj borbi pobjeđuju marksisti (Plehanov, Lenjin) nad narodnjacima.

U trećoj velikoj *epohi* razvoja kapitalizma (1900—17) koja se naziva dobom »vojno-feudalnog imperijalizma«, brzo se izmijenjuju periode. Ona nosi sva obilježja imperijalizma, a nakon prve neuspjele revolucije završava revolucionarnom 1917. godinom.

Ova periodizacija kapitalizma na tri glavne epohe, s nekoliko perioda, ne zadovoljava Družinina. On nastoji da ide i dalje u detaljniju periodizaciju. Pri tom uzima kao kriterije svoje daljnje podjele vrlo zanimljive kriterije revolucionarne ili evolucione situacije. Ta podjela na etape, po uzoru podjele u »Historiji SKP (b)« za epohu imperijalizma, dala je Družininu mogućnost, da podijeli također svaku od gore navedenih ranijih perioda u razvoju kapitalizma na više etapa (tri, četiri ili pet) različite dužine. Revolucionarne situacije traju po jednu, dvije ili tri godine, a one evolucione (»kontrarevolucionarne«) po pet, deset i dvadeset godina. No čini se da ovoj posljednjoj, neobično interesantnoj podjeli na etape, nije Družinin posvetio toliko pažnje, da pojedine etape točnije odredi i obrazloži im uzroke, kao što je to učinio za veće historijske periode.

Kako smo već istakli, problem Družininove periodizacije kapitalizma, ne zanima nas ovdje toliko s obzirom na povijest Rusije, koliko s obzirom na metodu, kojom se je Družinin služio rješavajući taj zadatak. U tom pogledu moramo istaći, da je autor razdiobu formacije kapitalizma u Rusiji proveo do velikih detalja. On je uveo znatnu rasčlanjenost u svoju periodizaciju, uvodeći diobu na epohe, periode i etape. Pri tom se je čuvao da ne upadne u sheme, ali je po našem mišljenju, upao u drugu pogrešku: njegova podjela nije dovoljno obrazložena, ispada nekako odviše empirijska, deskriptivna. Iz nje se ne vidi zakonitost društvenog razvoja do te mjere, kako to zahtijevaju društvene nauke. Družininovoj podjeli nedostaje teoretsko obrazloženje, koje bi bilo veoma interesantno za takav problem. Koliko je meni poznato, ovo je prvi pokušaj, da se od periodizacije društvenih formacija prijeđe na detaljno istraživanje pojava cikličnog kretanja klasne borbe, t. j. političkih ciklusa u historiji kapitalizma (da ih tako nazovem), koji se očituju u izmjenjivanju revolucionarnih i evolucionihih situacija (bolje reći etapa). Tu veoma interesantnu pojavu Družinin nije teoretski izradio nego samo »historijski« (tj. empirijski) postavio. Dakako, da problem političke cikličnosti predstavlja još daleko teži zadatak negoli problem ekonomskih ciklusa. Ali je taj neobično interesantan i važan problem vrijedan daljnjeg izučavanja. No za taj zadatak valja imati mnogo prethodnih studija u svakome narodu i svakom društvu.

Nama se čini ponešto neobičnim, što Družinin nije nastojao da nađe neku uzročnu vezu između tih ciklusa pojačanja i slabljenja klasne borbe i ciklusa ekonomskih kriza. Iako bi apriorno postavljanje mehaničke povezanosti obih ciklusa

predstavljalo nedopuštenu vulgarizaciju, ipak nam se čini, da se njihova povezanost ne smije zanemariti. Nju treba detaljno i konkretno istraživati. Bez toga ispitivanja izgledaju historijske etape, kako ih je postavio autor u neku ruku voluntarističke ili čak slučajne. A zadaća je nauke upravo ta, da otkrije zakonomjernosti, a ne tek da konstatira »slučajnosti«.

To nas razmatranje Družininove periodizacije dovodi do druge kritičke opaske, koja se odnosi na povezanost između ekonomske i historijske periodizacije. Družinin konstatira u uvodu, da se svaka društvena formacija osniva na određenim proizvodnim odnosima, da se na njima temelje forme države, društveno saznanje u nauci, umjetnosti, i t. d. A li on pri tom odmah ističe, da historijska nauka mora zahvatiti *svoju punoću* socijalnih, ekonomskih, političkih i kulturnih pojava, i da bi historičar pogriješio, kad bi se povodio samo za čisto ekonomskom periodizacijom. U tom pogledu Družinin stoji na stanovištu, koje je zauzeo već koncem tridesetih godina, kritizirajući M. N. Pokrovskoga, dotad vodećeg sovjetskog historičara, i njegov ekonomski determinizam. Nama se čini, da je Družinin baš u pitanju periodizacije previdio jedan važan dijalektički momenat; t. j. u kolikoj mjeri ekonomska baza utječe na društvenu nadgradnju, jer na to se taj problem u samoj suštini i svodi. Pozivanje na Engelsovo poznato pismo Blochu (1890), o tome kako u konačnoj liniji ekonomska baza djeluje na društvenu nadgradnju, na mjestu je. Težina je u interpretaciji riječi »u konačnoj instanci«. Po našem shvaćanju tih riječi upravo se u periodizaciji historije može vidjeti njihova dijalektička uslovljenost. Moglo bi se, naime, reći, da ukoliko se radi o većim vremenskim odsjecima povijesti, utoliko se u pravilu više osjeća i mora osjetiti prevaga utjecaja ekonomske baze. Obrnuto, što su vremenske periode, koje promatramo, kraće, to se više uočava relativna samostalnost pojava iz sfere društvene nadgradnje od ekonomske baze, i njihovo se relativno djelovanje na tu bazu jače uočava. To kod periodizacije historije mora doći do izražaja, a Družinin je, čini se, shvatio tu povezanost u konačnoj liniji tako, da je odnos ekonomike i politike uvijek jednak u distanci, bio on promatran na duže ili kraće vremenske razmake. Dakako, na što manje razmake vremena dijelimo historijsko zbivanje, to nam događaji više izgledaju »slučajni«, ne vodimo li pri tome računa o gornjem dijalektičkom odnosu. Što se o većoj historijskoj periodi radi, to je Engelsova konačna linija kraća, ovisnost društvene nadgradnje od ekonomske baze veća, a zakonomjernost izrazitija. Što je perioda, koju promatramo kraća, to se konačna linija te ovisnosti produžuje, a zakonomjernost kao da je prikrivena većim brojem slučajnosti.

Treći niz misli, koje izaziva čitanje Družininove rasprave, odnosi se na utjecaje ideologija i njihov odnos prema ekonomskoj bazi, osobito kad se radi o utjecajima ideologija izvana. Družinin ističe s pravom, da se periodizacija historije svakog naroda mora razvijati iz nutarnjih potreba razvitka tog naroda. On izvodi dalje, da se utjecaj stranih ideja i krupnih događaja izvana može pojaviti samo kod određenih razvitih socijalno-ekonomskih odnosa u samoj zemlji, t. j. da se u nekom društvu prihvaćaju samo one ideje, koje odgovaraju potrebama konkretnog unutar-njeg razvitka odnosnog društva. Ali autor nailazi na poteškoće, po našem sudu, onda kada gornje izvode mora dovesti u sklad sa svojom daljnjom, isto tako ispravnom tvrdnjom, da evolucija države i smjena ideologija zaostaje iza evolucije ekonomske baze, te da postanak svake klase prethodi formuliranju njezine ideologije. Ako sve to dovede u vezu sa zakonom o neravnomjernom razvoju kapitalizma, onda se mora nužno uvažiti ne samo ogromno značenje naprednih ideologija za klase, koje

se rađaju, i kod zaostale ekonomske baze, nego također i veoma veliku ulogu, koju strane napredne ideologije mogu imati na razvoju nekog društva i na ubrzanje razvoja njegovih ideologija, a također i na ubrzanje razvoja same ekonomske baze. To, doduše, nije uvijek u skladu s kultom nacionalnog ponosa, ali zblizava narode baš na tom području ideologija najnaprednijih klasa.

Značajno je nadalje u periodizaciji ruskog kapitalizma, kako se u njoj mala uloga mora dati na pr. godini 1789. početku francuske revolucije ili revolucionarnoj godini 1848., koje su ostavile tako značajan utjecaj na periodizaciju kod većine ostalih evropskih naroda. Rusija u buržoaskom društvu zakašnjava za Evropom. No značajno je isto tako, da Rusija skraćuje period kapitalizma i na njegovoj završnoj točki 1917. s Oktobarskom revolucijom. Iz Družininove periodizacije proizlazi, da je građansko-kapitalistička perioda ruske povijesti na obje strane skraćena. Ona je kraća nego u ostaloj Evropi, te ne iznosi više od 57 godina. Ta je društvena formacija, kao dominantna postojala u Hrvatskoj, Vojvodini i Sloveniji (1848—1945) gotovo dvaput duže (97 godina); u Francuskoj ona traje već 161 godinu; u Engleskoj čak 300 godina, t. j. dva i tri, odnosno pet puta duže negoli u Rusiji. To relativno kratko trajanje formacije kapitalizma u Rusiji pokazuje već po svojoj kratkoći, da snage kapitalizma nisu mogle tako duboko prodrijeti u rusko društvo, odnosno da su ostaci pretkapitalističkih formacija (feudalizma, patrijarhalne prirodne ekonomije, i t. d.) djelovali duže i u mnogo jačoj mjeri. To pokazuje ujedno i ogroman raspon u razvoju ruskog kapitalizma, koji je istovremeno uz najrazvijenije forme imperijalističkih monopola imao toliko zaostalih forma iz prošlosti. Taj raspon također objašnjava uvelike zašto je Rusija postala najslabija karika u lancu kapitalističkih zemalja, i zašto je ruski proletarijat proveo uspješnu revoluciju. A ona daje uz to mnogo razloga za objašnjenje specifičnih problema, koje ima razvoj izgradnje socijalizma u Rusiji.

Rudolf Bičanić

OKO PITANJA „CRKVE BOSANSKE” I BOGUMILSTVA

U posljednjih deset godina poslije 1940. pojavilo se više priloga, i kod nas i drugdje, u kojima se s različitih gledišta i na različite načine pristupilo pitanjima bogumilstva i njegove veze s »crkvom bosanskom«. Pri tom se radovi, koji raspravljaju o pojavi bogumilstva u bugarskoj odnosno makedonskoj povijesti, kreću uglavnom već davno utrtom stazom građanske historiografije, koja je i sama polazila s dragocjenih svjedočanstava prezbitera Kozme iz sredine X. stoljeća. U tom se pogledu, dakle, može govoriti samo o više ili manje metodološki uspjelom produbljanju pitanja; dualističko obilježje bogumilske nauke i društveno značenje bogumilskog pokreta nije nitko osim N. P. Blagoeva i V. Gluša dosad ozbiljno stavio u sumnju. Međutim, činjenica da za objašnjenje početaka »crkve bosanske« nauka ne raspolaze sličnim izvorom kao što je Besjeda prezbitera Kozme, a da se prikaz daljnjeg razvoja te crkve stalno sukobljava s objektivnim teškoćama, koje izviru iz očitih protivurječja u sačuvanoj izvornoj građi, dovoljno objašnjava, zbog čega je pitanje učenja i društvenog značenja »crkve bosanske« ostalo sve do danas jedno od najtežih u

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA III

1950

BROJ 1-4

NAKLADA „ŠKOLSKE KNJIGE” / ZAGREB

R E D A K C I O N I O D B O R

V L A D I M I R B A B I Ć
M I R O S L A V B R A N T
G R G A G A M U L I N
M A R K O K O S T R E N Ć I Ć
J A R O S L A V Š I D A K

G L A V N I I O D G O V O R N I U R E D N I K

J A R O S L A V Š I D A K

HISTORIJSKI ZBORNIK – GODINA III. – 1950.

I Z D A J E
P O V I J E S N O D R U Š T V O H R V A T S K E
Z A G R E B